

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

БАДИДА АНДРІАННА ЮРІЇВНА

УДК 340.151

**СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА В УМОВАХ
ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: ТЕОРЕТИЧНІ
ТА ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ**

Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Львів – 2017

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі теорії та історії держави і права Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет» Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України
ЛЕМАК Василь Васильович,
Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»,
завідувач кафедри теорії та історії держави
і права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
КОВАЛЬЧУК Віталій Богданович,
Національний університет «Львівська
політехніка», завідувач кафедри
конституційного та міжнародного
права Інституту права та психології

кандидат юридичних наук, доцент
ПАНКЕВИЧ Олег Зіновійович,
Львівський державний університет
внутрішніх справ МВС України, доцент
кафедри адміністративно-правових дисциплін

Захист відбудеться 26 жовтня 2017 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.051.03 у Львівському національному університеті імені Івана Франка за адресою: 79000, м. Львів, вул. Січових Стрільців, 14, зал засідань юридичного факультету, ауд. Г-409.

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка за адресою: 79005, м. Львів, вул. Драгоманова, 5.

Автореферат розісланий 25 вересня 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

В.О. Семків

Підписано до друку 20.09.2017 р. Формат 60x84/16
Обсяг 0,9 авт. арк.
Тираж 100 прим. Папір офсетний.

Друк: ФОП Кундельська В.О.
79037, м. Львів, вул. Студинського, 4.
Виписка з ЄДР серія АА № 543619 від 22.10.2007 р.
Тел.: 096 270 62 87; 050 227 91 39.
e-mail: genaprint@gmail.com

and as uniform system in which the social rights are closely connected with civil and political ones, despite specifics of the implementation and protection is carried out in the thesis. Theoretical approaches and court practice on social human rights within the Romano-Germanic and Anglo-Saxon system are investigated. Special attention at the same time it is paid to the analysis of the positions following from practice of the European Court of Human Rights. Though initial contents of the Convention on human rights protection and fundamental freedoms of 1950 did not contain regulations on the social rights, however, the First protocol to the Convention (1952) in the article 2 affirmed «right to education». As the subsequent practice showed, the ECHR actively carried out protection of the social rights, «connecting» them with some other rights determined by section 1 of the Convention.

Legal safeguards of protection of the social rights in the states of Central Europe on the example of Hungary, Slovakia and Ukraine are investigated.

Keywords: social state, globalization, social rights, Convention on human rights protection and fundamental freedoms, European Court of Human Rights, court practice, Central Europe

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Соціальна держава (держава загального благополуччя) в сучасних умовах виступає однією з ключових площин сприйняття держави, заснованої на верховенстві права (правової держави). Зв'язок між верховенством права і соціальним характером держави є органічним і невід'ємним, а вивчення його динамічного прояву є актуальним. Дослідження різних площин модерної держави, заснованої на верховенстві права, її функцій та механізмів діяльності, є одним із найважливіших завдань правової науки.

Доцільність і своєчасність дослідження феномену соціальної держави в умовах глобалізації світу обумовлене наступними аргументами. По-перше, на початку XXI століття феномен соціальної держави проявляється в принципово інших умовах, коли наростання глобалізаційних процесів має наслідком зміну механізмів взаємодії різних рівнів правопорядку: міжнародного, наднаціонального (регіонального) і національного. Соціальна держава емпірично стверджується на всіх рівнях, з одного боку, зберігаючи пріоритет суверенної юрисдикції держави, яка здійснює активну соціальну політику, і, з іншого боку, втілюючись у спільних правових цінностях європейського і міжнародного права. Цінності соціальної держави знайшли себе у поступовому формуванні так званого «глобального права», яке на європейському континенті втілюється передовсім в Європейській конвенції з прав людини 1950 р. та практиці заснованого нею Європейського суду з прав людини в Стразбурзі. Глобалізація як об'єднання світу на основі спільних цінностей і передових технологій є одним із основних чинників, які впливають на зміну розуміння сутності соціальної держави. Глобальна правова інфраструктура забезпечує ефективний захист цінностей соціальної держави. Водночас, глобалізація створює масштабні проблеми, в тому числі економічного і фінансового характеру, які примушують істотно корегувати функціонуючі механізми здійснення соціальної держави в усьому світі (від США до Греції чи Угорщини). Аналіз обсягу і напрямку відповідних реформ, спрямованих на раціоналізацію обсягу соціальної держави має наукове і практичне значення для державно-правової практики України.

По-друге, переосмислення в теоретичному і практичному сенсі потребує категорія «соціальні права» (інша назва — економічні і соціальні права), які нерідко сприймаються як «другорядні» на тлі громадянських і політичних прав. Хоча подібні висновки є поширеними, тенденції конституційного регулювання і судової практики в низці розвинутих демократичних держав заперечують їх. Дослідження аргументації підходу, за яким соціальні права є не менш значимими в системі прав людини, ніж інші групи прав, потребує вивчення відповідної юридичної практики в інших правопорядках, передовсім — судової практики Європейського суду з прав людини та найбільш авторитетних судових органів конституційної юрисдикції (Верховного Суду США,

Федерального конституційного суду Німеччини). При цьому інтерес викликають питання взаємозв'язку різних груп прав людини, їх розуміння на підставі цілісної людської гідності, специфіки їх судового захисту.

По-третє, принцип соціальної держави є одним із основоположних у конституційному ладі України, окресленим у статті 1 Конституції України. Його змістовне наповнення залишається серйозною проблемою на всіх рівнях правотворчої та правозастосовної діяльності держави. Серед найбільш актуальних питань у цьому контексті слід виокремити наступні: а) необхідність удосконалення законодавчих основ соціальної політики в рамках знаходження балансу між потребами збалансованого державного бюджету і забезпечення «життєвого мінімального стандарту» як гарантії гідності людини. При цьому законодавчі заходи і адміністративні практики у соціальній сфері потребують оцінки з огляду на правову визначеність (безпеку) та інші вимоги верховенства права; б) на сьогодні в Україні відсутня усталена судова практика, пов'язана із розумінням і застосуванням соціальних прав людини, встановленням обмежень у їх здійсненні. Особливо характерною в цьому плані виступає діяльність Конституційного Суду України, який декілька разів протягом останнього десятиліття змінював свою позицію з відповідних питань. виправлення подібної практики потребує ретельного вивчення підходів і конкретних засобів, які вживаються в розвинутих державах, заснованих на верховенстві права. Тим більше, актуальність дослідження в цьому напрямі посилюється у зв'язку з введенням в Україні нових індивідуальних засобів захисту соціальних прав людини від їх порушення на рівні закону України (конституційна скарга).

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано на кафедрі теорії та історії держави і права ДВНЗ “Ужгородський національний університет” в межах та відповідно до кафедральної комплексної теми “Правова реформа в Україні та державах Центральної Європи: теоретичні і практичні аспекти”.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертації є комплексний науковий аналіз соціальної держави в умовах глобалізації в контексті необхідності удосконалення її інститутів та підвищення ефективності захисту соціальних прав в Україні.

Для досягнення такої мети у дисертації вирішувалися наступні наукові завдання:

- 1) розкриття основних підходів до розуміння соціальної держави в правовій науці, з'ясування її генезису;
- 2) вивчення співвідношення і взаємозв'язку соціальної держави і верховенства права в умовах глобалізації;
- 3) розкриття нового змісту категорії «соціальна держава» в позиціях глобальних інститутів;
- 4) аналіз питань соціальної держави в практиці Європейського суду з прав людини;

В дисертації проведено розуміння прав людини як непрямого дійсного права і як єдиної системи, в якій соціальні права тісно пов'язані з громадянськими і політичними, незважаючи на специфіку свого здійснення і захисту. Досліджено теоретичні підходи і судову практику по соціальним правам людини в рамках романо-германської і англо-саксонської системи. Особого уваги при цьому приділено аналізу позицій, що випливають з практики Європейського суду з прав людини. Хоча первинне зміст Конвенції о захисті прав людини і основних свобод 1950 г. не містив положень о соціальних правах, однак, уже Перший протокол к Конвенції (1952 г.) в статті 2 закріпив «право на освіту». Як показала наступна практика, ЄСПЧ активно здійснює захист соціальних прав, «зв'язуючи» їх з рядом інших прав, визначених в розділі 1 Конвенції.

Досліджені правові гарантії захисту соціальних прав в державах Центральної Європи на прикладі Венгрії, Словаччини і України.

Ключевые слова: соціальне государство, глобалізація, соціальні права, Конвенція о захисті прав людини і основних свобод, Європейський Суд з прав людини, судові практики, Центральна Європа.

ANNOTATION

Badyda A. The social state under the conditions of globalization: theoretical and comparative and legal aspects. — On the rights of the manuscript.

The thesis for a degree of Candidate of Law Sciences on the specialty 12.00.01.— theory and history of state and law; history of political and legal doctrines.— Ivan Franco National University of Lviv.— Lviv, 2017.

The thesis is devoted to a complex research of the social state as phenomenon in the conditions of globalization, to disclosure of its new sense in modern conditions. For clarification of features of the social state the essence of legal measurement of globalization as phenomenon that substantially influences it is disclosed. On the basis of wide empirical base that covers international legal acts, regulations and court practice of national and supranational level, the social state is defined as aspect of understanding of the state founded on the rule of law (the social constitutional state) in which the public power together with institutes of civil society takes the responsibility for social well-being by redistribution of a public product for implementation of social programs for the purpose of dignity ensuring to each person. The social state is the principle (value) of the modern state that is embodied in the functioning institutes, practice and is noted, in particular, that it interacts with the other basic principles of the constitutional system (the principle of democracy and the principle of the constitutional state) and also it is carried out through constitutionalization of the social rights, along with the civil and political rights, however, in general it can be limited to the last ones. The understanding of human rights as directly good law

ту. Досліджено теоретичні підходи та судову практику щодо соціальних прав людини в рамках романо-германської та англо-саксонської системи. Особливої уваги при цьому приділено аналізу позицій, які впливають із практики Європейського суду з прав людини. Хоча первинний зміст Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. не містив положень щодо соціальних прав, однак, уже Перший протокол до Конвенції (1952 р.) у статті 2 закріпив «право на освіту». Як показала наступна практика, ЄСПЛ активно здійснював захист соціальних прав, «пов'язуючи» їх із низкою інших прав, визначених розділом 1 Конвенції.

Досліджено правові гарантії захисту соціальних прав у державах Центральної Європи на прикладі Угорщини, Словацької Республіки та України.

Ключові слова: соціальна держава, глобалізація, соціальні права, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, Європейський Суд з прав людини, судова практика, Центральна Європа.

АННОТАЦИЯ

Бадида А. Ю. Социальное государство в условиях глобализации: теоретические и сравнительно-правовые аспекты. — На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01. — теория и история государства и права; история политических и правовых учений. — Львовский национальный университет имени Ивана Франко. — Львов, 2017.

Диссертация посвящена комплексному исследованию социального государства как феномена в условиях глобализации, раскрытию ее нового смысла в современных условиях. Для выяснения особенностей социального государства раскрыта сущность правового измерения глобализации как явления, которое существенно влияет на нее.

На основе широкой эмпирической базы, которая охватывает международно-правовые акты, нормативные акты и судебную практику национального и наднационального уровня, определено социальное государство как аспект понимания государства, основанного на верховенстве права (социальное правовое государство), в котором публичная власть вместе с институтами гражданского общества берет на себя ответственность за социальное благополучие путем перераспределения общественного продукта для реализации социальных программ с целью обеспечения достоинства каждому человеку. Социальное государство является принципом (ценностью) современного государства, который воплощается в функционирующих институтах, практике и выражается, в частности, в том, что взаимодействует с другими базовыми принципами конституционного строя (принципом демократии и принципом правового государства) и осуществляется через конституционализацию социальных прав, наряду с гражданскими и политическими правами, однако, может ограничиться последними.

5) дослідження особливостей соціальних прав людини, ролі позитивних обов'язків держави, генезису їх конституційного закріплення;

6) аналіз розуміння соціальних прав людини в континентальній та англо-саксонській правовій системі;

7) виявлення особливостей правових гарантій соціальних прав у державах Центральної Європи (на прикладі Угорщини, Словацької Республіки і України).

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, пов'язані з функціонуванням інститутів соціальної держави в умовах глобалізації.

Предметом дослідження є інституційно-правові засоби здійснення принципу соціальної держави, в тому числі захисту соціальних прав людини в контексті необхідності удосконалення відповідних інститутів в Україні.

Методи дослідження. Методологічні основи дисертації складає комплекс методів наукового пізнання, характерних для правової науки. Для розв'язання наукового завдання використовуються загальнофілософські підходи, загальнонаукові та спеціально-юридичні методи дослідження. При дослідженні генезису феномену соціальної держави, яка формувалась протягом декількох століть (і особливо в ХХ столітті), та визначенні періодизації її розвитку використовувався історико-правовий метод; при розгляді специфіки соціальних прав, сутності глобалізаційних процесів у взаємодії правопорядків різних рівнів широко вживався порівняльно-правовий метод, який дозволяв отримувати знання, які узагальнювали досвід різних держав і міжнародних організацій; формально-юридичний метод було вжито під час аналізу теоретичних конструкцій та практики втілення принципу соціальної держави, конституційного та іншого регулювання у відповідній сфері.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що представлена робота є одним із перших у вітчизняній загальній теорії права комплексним монографічним дослідженням соціальної держави в умовах глобалізації, в якому:

уперше:

- обґрунтовано розуміння соціальної держави як аспекту розуміння держави, заснованої на верховенстві права (соціальна правова держава), в якій публічна влада разом із інститутами громадянського суспільства бере на себе відповідальність за соціальне благополуччя шляхом перерозподілу суспільного продукту для реалізації соціальних програм з метою гарантування гідності кожній людині;

- висвітлено типові правові засоби втілення принципу соціальної держави в умовах глобалізації, відображено специфіку інституціалізації соціальних прав людини, досліджено з цієї метою практику Європейського суду з прав людини, національних судових інстанцій (Федеральний конституційний суд Німеччини, Верховний Суд США);

- розкрито генезис правової доктрини щодо розуміння сутності соціальних прав, їх місця в системі прав людини в рамках континентальної та англо-саксонської правової системи;

- визначено специфіку позитивних обов'язків держави в контексті різних груп прав людини, обґрунтовано їх мінімальну сукупність у гарантуванні прав людини;

- розкрито нові ключові характеристики глобалізації в правовому вимірі, зокрема механізмів взаємодії правопорядків різних рівнів (міжнародного, наднаціонального та національного), з'ясовано основні лінії впливу глобалізації на феномен соціальної держави;

удосконалено:

- знання про історичні умови формування та розвитку соціальної держави як правового принципу і як інституційного феномену, з'ясовані фактори, які визначали її розвиток;

- знання про концепцію соціальної держави як теоретичної конструкції, її співвідношення з категорією «верховенство права»;

- підходи до розуміння ідеї соціальної держави в позиціях глобальних інститутів (ООН, ЄС, Рада Європи), зокрема, з'ясовано зміст соціальної моделі в установчих договорах ЄС, роль Хартії основних прав ЄС та Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р.;

дістало подальшого розвитку:

- знання про роль діалогу судових юрисдикцій різних правопорядків у розумінні ідеї соціальної держави;

- знання про специфіку судового захисту соціальних прав людини, пов'язані з особливостями їх здійснення;

- знання про конституційне закріплення принципу соціальної держави та відповідну судову практику в державах Центральної Європи, узагальнено судову методику оцінки порушень соціальних прав у цих державах.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості визначення вітчизняною правовою наукою завдань щодо удосконалення інститутів соціальної держави в Україні на рівні нормативного регулювання та правозастосування, підвищення ефективності судового захисту соціальних прав людини.

Сформульовані в дисертації теоретичні положення і висновки можуть бути використані у науково-дослідницькій сфері для подальших теоретичних і порівняльно-правових досліджень соціальної держави. У правотворчій сфері результати дослідження можуть бути застосовані для інституційного і правового наповнення змісту принципу соціальної держави в Україні.

У навчальній сфері у процесі підготовки фахівців у юридичних навчальних закладах положення і висновки дисертації можуть знайти втілення під час викладання навчальних дисциплін з теорії держави і права, історії держави і права зарубіжних країн, порівняльного правознавства, конституційного права зарубіжних країн, підготовки відповідних курсів лекцій, підручників та навчальних посібників.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і висновки дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри теорії та історії держави і права

2. Бадида А. Ю. Право на освіту в статті 2 Першого Протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: окремі аспекти застосування /А.Ю. Бадида// Закарпатські правові читання. Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції (20-22 квітня 2017 року).— Т. 2.— Ужгород.— 2017.— С. 58-67.

3. Бадида А. Ю. Позитивні зобов'язання держави в контексті практики Європейського суду з прав людини /А.Ю. Бадида, В.В. Лемак//Теорія і практика конституціоналізму: український і зарубіжний досвід. Матеріали Третьої науково-практичної конференції. 19 травня 2017.— Львів, 2017.— С. 42-46.

4. Деак А. Ю. Закріплення соціально-економічних прав у конституції соціалістичної держави (на прикладі НДР та СРСР). Матеріали круглого столу // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Міжнародні відносини. Випуск 2-3.— Ужгород.— 2008.— С. 280-283.

АНОТАЦІЯ

Бадида А. Ю. Соціальна держава в умовах глобалізації: теоретичні та порівняльно-правові аспекти.— На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01.— теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.— Львівський національний університет імені Івана Франка.— Львів, 2017.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню соціальної держави як феномену в умовах глобалізації, розкриттю її нового змісту в сучасних умовах. Для з'ясування особливостей соціальної держави розкрито сутність правового виміру глобалізації як явища, яке істотно впливає на неї.

На основі широкої емпіричної бази, яка охоплює міжнародно-правові акти, нормативні акти і судову практику національного і наднаціонального рівня, визначено соціальну державу як аспект розуміння держави, заснованої на верховенстві права (соціальна правова держава), в якій публічна влада разом із інститутами громадянського суспільства бере на себе відповідальність за соціальне благополуччя шляхом перерозподілу суспільного продукту для реалізації соціальних програм із метою гарантування гідності кожній людині. Соціальна держава є принципом (цінністю) сучасної держави, який втілюється в функціонуючих інститутах, практиці та відзначається, зокрема, тим, що взаємодіє з іншими базовими принципами конституційного ладу (принципом демократії та принципом правової держави) та здійснюється через конституціоналізацію соціальних прав, поряд з громадянськими і політичними правами, однак, може загалом обмежитися останніми.

В дисертації проведено розуміння прав людини як безпосередньо діючого права і як єдиної системи, в якій соціальні права є тісно пов'язаними з громадянськими і політичними, незважаючи на специфіку свого здійснення та захис-

Еволюція позицій Конституційного Суду України щодо соціальних прав людини пройшла два етапи. На першому етапі Суд виробив правову позицію, відповідно до якої парламенту, по суті, було заборонено приймати закони, які могли стосуватися розміру будь-яких виплат за рахунок коштів державного бюджету, якщо йшлося про їх зменшення, бо останні (розмір виплат) сприймалися Судом як права людини. На другому етапі (після рішень 2011-2012 років) Конституційний Суд України встановив, що, по-перше, держава повноважна пов'язувати зміст і обсяг соціальних виплат з її соціально-економічними можливостями. По-друге, держава вправі змінювати порядок і розміри існуючих соціальних виплат та допомог, які фінансуються за рахунок коштів Державного бюджету України, з урахуванням того, що «рівень державних гарантій права на соціальний захист має відповідати Конституції України». По-третє, зміна розмірів соціальних виплат та допомоги може здійснюватися не лише законами України, а й також нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України, які підлягають застосуванню судами.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові статті у фахових виданнях:

1. Деак А. Ю. Підходи до конституційного закріплення соціально-економічних прав у різних типах правової системи / А. Ю. Деак // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. Випуск 9. — Ужгород. — 2008. — С. 73-75.
2. Бадида А. Ю. Ідея соціальної держави в установчих документах Європейського Союзу / А. Ю. Бадида // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. Випуск 41. Том 2. — Ужгород. — 2016. — С. 202-206.
3. Бадида А. Ю. Розвиток соціального законодавства в Німеччині (друга половина XIX століття) / А. Ю. Бадида // Порівняльно-аналітичне право. — № 5. — Ужгород. — 2016. — С. 12-14.
4. Бадида А. Ю. Позитивні зобов'язання держави в контексті розуміння прав людини / А. Ю. Бадида, В. В. Лемак // Публічне право, № 2/2017. — С. 245-254.
5. Бадида А. Ю. Модерна соціальна держава: поняття, обсяг, цілі / А. Ю. Бадида // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Збірник наукових праць. — 2017. — № 2 (86). — С. 40-49.
6. Бадида А. Ю. Глобалізація в правовому вимірі: формування контурів «глобального права» / А. Ю. Бадида, В. В. Лемак // Вісник Національного університету «Львівська політехніка» Серія: юридичні науки, 2017. № 2. — С. 22-29.

Матеріали та тези конференцій.

1. Бадида А. Ю. Соціальні права в традиції конституційного закріплення / А. Ю. Бадида // Теорія і практика конституціоналізму: український і зарубіжний досвід. Матеріали Другої науково-практичної конференції. НУ «Львівська політехніка». 29 квітня 2016. — Львів, 2016. — С. 68-77.

юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет» та були апробовані на таких наукових конференціях: науково-практичній конференції професорсько-викладацького складу юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет» «Актуальні проблеми правової реформи в Україні: європейський та вітчизняний досвід» (м. Ужгород, травень 2009 року); Другій та Третій науково-практичній конференції «Теорія і практика конституціоналізму: український та зарубіжний досвід» (Львів, 2016, 2017 р.); в ході «Закарпатських правових читань» (квітень 2017 р.).

Вони впроваджені в навчальний процес при розробці лекційних курсів та робочих навчальних програм з дисциплін «Історія держави і права зарубіжних країн», «Теорія держави і права».

Публікації. За темою дисертації опубліковано 6 наукових статей у фахових виданнях, у тому числі 1 статтю — у виданні, включеному до міжнародних наукометричних баз, а також 3 тези доповідей на всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, чотирьох розділів, поділених на одинадцять підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 215 сторінок, з них 190 сторінок — основний текст. Список використаних джерел містить 204 найменування на 25 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У «**Вступі**» обґрунтовано актуальність і потребу проведення даного дослідження, визначено його об'єкт і предмет, сформульовано мету, завдання, розкрито ступінь наукової розробки проблеми, вказано на новизну теми, викладено основні положення, що виносяться на захист, окреслено джерельну базу та методологію дослідження, розкрито науково-теоретичне і практичне значення результатів роботи, їх втілення у практику, зв'язок роботи з науковими напрямками досліджень, наведено форми апробації та наявну кількість публікацій автора з теми дослідження.

У **розділі 1 «Теоретико-методологічні основи дослідження соціальної держави в умовах глобалізації»** розкрито методологію дисертаційної роботи, ступінь розробки проблеми та генезис ідеї соціальної держави. Він складається з двох підрозділів.

У **підрозділі 1.1.** «Генезис феномену «соціальної держави» подано аналіз основних етапів розвитку ідеї соціальної держави в тих країнах, де вона в XIX-XX столітті була інституційно втілена. Автором відзначається, що соціальна держава як феномен була започаткована на рівні самодіяльних зусиль суспільства щодо підтримки соціально слабких верств, однак станом на XIX століття вона оберлася на низку соціальних законодавчих актів у розвинутих європейських державах. Особливе місце в процесі формування

соціальної держави відіграв пакет соціальних законів у Німеччині, які ввійшли в історію як «соціальні закони О. Бісмарка» (Закон про страхування від нещасних випадків на виробництві 1881 р., Закон про лікарняне страхування робітників 1883 р., Закон про страхування робітників від нещасних випадків 1889 р.). Результати їх впровадження створили розвинуту інституційну систему соціального забезпечення в Німеччині, яка за єдиними стандартами обслуговувала німців, стверджуючи єдність країни (це була одна з цілей Отто фон Бісмарка). Дисертант вказав на чинники, які впливали на розвиток соціального законодавства на тлі індустріальної революції, зокрема, наростання революційно-екстремістського руху, необхідність опікування державою за людським ресурсом для потреб армії, а також врахування розширення виборчого права.

Іншим лідером у напрямі становлення інститутів соціальної держави виступало Сполучене Королівство, в якому поступово вишукувалися правові засоби протидії бідності. Зачатки англійського законодавства у цій сфері складають закон 1572 р., яким було введено «податок для бідняків», а першим масштабним спеціальним статутом з цього питання став «Закон про бідняків» 1601 р. Модель цього закону є унікальною і пізніше була запозичена багатьма державами. Закон, який консолідував попередні статuti з питання, передбачав, зокрема, відповідальність місцевої громади за підтримку бідних і, якщо для цього наявних ресурсів було недостатньо — введення додаткового оподаткування громади. У період Другої світової війни, коли увесь європейський континент був окупований нацистською Німеччиною, Сполучене Королівство на найвищому рівні сформулювало ідеї соціального характеру повоєнної держави. У листопаді 1942 р. сер Вільям Беверідж подав до Парламенту свої пропозиції щодо нової держави загального добробуту, оформлені в Доповіді «Соціальне страхування та суміжні послуги». У дисертації вказано, що сучасна німецька конституційна доктрина і практика соціальної держави розуміється як діяльність держави, спрямована на забезпечення людини: а) гідного існування; б) рівності, яка розуміється як справедливий соціальний розподіл.

У *підрозділі 1.2.* «Ступінь наукового опрацювання та методи дослідження» автор систематизує праці вітчизняних і зарубіжних учених з проблеми. Робиться висновок про серйозні здобутки у дослідженні соціальної держави, що, водночас, не применшує актуальності даного дослідження, виходячи, по-перше, з нового емпіричного наповнення соціальної держави як феномену на початку XXI століття, а також, по-друге, необхідністю фокусування дослідження на питаннях юридичних гарантій функціонування її інститутів. У роботі відзначено, що методи дослідження охоплюють такі інструменти пізнання, які найбільш оптимально дозволяють досягти поставленої мети в своїй сукупності. Особливу роль при цьому було надано порівняльно-правовому методу.

У **розділі 2 «Соціальна держава в контексті верховенства права»**, який складається з трьох підрозділів, досліджується теоретична сутність соціальної держави у співвідношенні з принципом верховенства права.

судова влада проявляє стриманість під час їх вирішення, роблячи наголос на перевірці дотримання належної правової процедури.

9. В сучасних умовах соціальна держава, проявляючись різноманітно, зовні виражається в низці показників, зокрема у: закріпленні в конституції принципу соціальної (соціальної правової) держави; каталозі соціальних прав конституційного рівня, способі такого закріплення; конституційній формулі їх судового захисту; так званому «соціальному законодавстві», в тому числі закріпленні мінімального рівня оплати праці; судовій практиці застосування і тлумачення принципу соціальної держави, в тому числі конституційним судом. Соціальна держава, по суті, виступає інституційним наповненням соціальних прав людини, ядром яких виступають матеріальні допомоги (послуги) для неї в скрутній життєвій ситуації (за відсутності попередніх внесків).

10. Специфіка механізму захисту соціальних прав у державах Центральної Європи зумовлена, з одного боку, вступом цих держав до ЄС, і, з іншого боку, недостатньою культурою сприйняття цінності верховенства прав людини. Конституційні положення щодо захисту прав людини передбачають формулу виокремлення соціальних прав від блоку інших прав людини, пов'язуючи межі їх здійснення (і судового захисту) до обсягу дискреції законодавчого органу. Однак, в Угорщині (Основний закон 2011 р.) має місце особлива ситуація, яка позначається виведенням соціальних прав за межі судового захисту із вказівкою на фінансово-економічні мотиви, а також пов'язування судів принципом збалансованого бюджету.

11. Методика судової оцінки втручання до соціальних прав людини, як засвідчує судова практика європейських держав, охоплює, зокрема: встановлення істотної шкоди праву людини, завданої державним втручанням; врахування міжнародно-правових підстав права людини; проведення зв'язку з іншими правами; тест на гідність та нелюдське поводження, тест на недискримінацію, тест на дотримання права власності, тест на свободу; перевірка відповідності державного втручання базовим конституційним принципам та спеціальним конституційним нормам, врахування практики міжнародних та іноземних судів (прецедентного права); застосування правових принципів до справ із втручанням до прав людини передбачає методи оцінки ЄСПЛ, в тому числі критерії: а) «встановлено законом»; б) «правомірна мета» (встановлена конституцією або законом); в) «необхідне в демократичному суспільстві» (принцип пропорційності); г) принцип правової визначеності (правових очікувань).

12. Аналіз конституційного закріплення соціальних прав в Україні (Конституція 1996 р.) засвідчує значну специфіку підходу в їх викладі, яка полягає, зокрема: а) в розширеному обсязі закріплених соціальних прав людини порівняно з іншими європейськими державами; б) поширенням на цей блок загальних стандартів щодо заборони на «звуження» та «скасування» (стаття 22 Конституції України); в) відсутності зв'язку з ресурсами, доступними державі (фінансовими можливостями держави).

права людини, в тому числі: проведення принципу недискримінації, заборону дискримінації; встановлення порядку здійснення окремих прав людини, меж такого здійснення, чітко окресливши суспільні цілі їх обмеження та інші критерії обмеження; встановлення відповідальності за порушення прав людини, тобто конкретних санкцій кримінально-правового або адміністративного характеру; б) усунення «правових перешкод» у законодавчому регулюванні в сфері прав людини, виходячи з розуміння того, що права людини не залежать від рішень законодавчої чи виконавчої влади. Однак, з іншого боку, ситуацію «відсутності законодавчого рішення» в сфері прав людини, за умови прямого покладення такого обов'язку конституцією, слід вважати невиконанням позитивного зобов'язання держави; в) підтримання інфраструктури правопорядку (заснування законом і забезпечення функціонування органів публічної влади та інших спеціалізованих органів, які наділені повноваженнями в сфері прав людини); г) здійснення державою конкретних адміністративних заходів (адміністративної практики).

7. Специфіка соціальних прав людини визначається з урахуванням таких їхніх ознак як окреме міжнародно-правове окреслення (Пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р.), акцент на позитивних обов'язках держави (порівняно з негативними обов'язками щодо громадянських і політичних прав) та їх зв'язку з ресурсами, доступними для держави, що ускладнює їх судовий захист. Однак, у сучасних умовах надмірне дистанціювання соціальних прав від інших блоків прав людини не підтверджується в юридичній практиці, зокрема, не впливає з позицій ЄСПЛ та найбільш авторитетних національних судів. Зв'язок з іншими правами, їх нерозривність як єдиної системи, а також поширення на них судового захисту, ставить їх в один ряд із «класичними» правами людини.

8. Аналіз конституціоналізації соціальних прав протягом двох з половиною століть свідчить, що обсяг конституційного закріплення соціальних прав у зарубіжних країнах відзначається тенденцією до розширення, особливо в рамках європейської (континентальної) правової традиції. Однак, розвинуті європейські держави при цьому не відзначаються широким закріпленням у конституції обсягу соціальних прав, має місце намагання формулювання їх у вигляді соціальних цілей держави. Такий підхід характерний навіть для класичної соціальної правової держави у Німеччині чи Швейцарії. Англосаксонська традиція прав людини, зосереджуючись на інструментах обмеження дискреції публічної влади, підкреслює роль позитивних обов'язків для обох блоків прав людини. Хоча право на захист від бідності (бути вільним від злиднів) відсутнє в Конституції США, однак, у практиці Верховного Суду США справи щодо конституційності низки законів у соціальній сфері продовжують займати помітне місце, підкреслюючи, що соціально-економічна політика держави, питання набору соціальних стандартів різних категорій американців не може залишатися за межами конституційного контролю. Разом із тим,

У *підрозділі 2.1* «Теоретичне осмислення соціальної держави» відзначається, що на сьогодні «соціальної держави» необхідно сприймати як один із конституюючих принципів сучасної держави. В цьому плані вона має об'єктивний і станом на початок XXI століття — достатньо розроблений характер. Змістовне наповнення принципу «соціальної держави» на сьогодні може бути відстежене на підставі аналізу як реальної правової практики втілення в державах, так і його доктринального сприйняття. Класичним підходом до розуміння соціальної держави виступають позиції Федерального конституційного суду Німеччини, який указував, що фундаментальне право на гарантування прожиткового мінімуму, який відповідає людській гідності, гарантує кожній людині, яка потребує допомоги, матеріальні передумови, які необхідні для її фізичного існування і мінімальної участі в соціальному, культурному та політичному житті. Автором указується на ознаки соціальної держави, зокрема, на те, що вона може здійснюватися через закріплення соціальних прав. У роботі аналізуються цілі соціальної держави, в тому числі усунення крайніх проявів убогості (бідності). Автор указує на аспекти в соціальній державі, які конфліктують із принципом верховенства права.

У *підрозділі 2.2.* «Соціальна держава в XXI столітті: позиції глобальних інститутів» проаналізовано правовий вимір глобалізації як світового явища, її вплив на механізми соціальної держави, участь у цьому таких глобальних акторів як ООН, ЄС, Рада Європи. Автор відзначила, що ознаками глобалізації в правовому аспекті виступають, зокрема, формування глобального правового порядку, віртуалізація правового простору та «діалог» судових юрисдикцій різних правопорядків.

Особливу увагу приділено позиціям ООН щодо соціальної справедливості, принципам і нормам установчих договорів ЄС щодо соціальної держави. Соціальна модель ЄС детально врегульована Договором про функціонування Європейського Союзу, зокрема у його частині III «Внутрішні політики та діяльність Союзу» (у розділах X «Соціальна політика», XI «Європейський соціальний фонд», XII «Загальна і професійна освіта, молодь і спорт», XIV «Публічне здоров'я», XV «Охорона прав споживачів»). Вказано на зв'язок ЄС і Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. Автор також відзначає, що першочергового значення для розуміння соціальної моделі ЄС набула Хартія ЄС з прав людини, а не Конвенція, попри те, що остання визнана ЄС одним із загальних принципів його правової системи. Уже в статті 1 Хартії акцентовано, що «гідність людини недоторкана» і «вона повинна поважатися і захищатися». Відштовхуючись від цієї ключової ідеї, в Хартії викладається широкий каталог прав людини, в тому числі в соціальній сфері.

У *підрозділі 2.3.* «Питання соціальної держави в практиці Європейського суду з прав людини» розкрито зміст позицій цього Суду в гарантуванні соціальних прав та їхній зв'язок з іншими групами прав людини. Хоча в змісті статей 2-14 Конвенції соціальні права прямо не формулюються, уже Перший

протокол до Конвенції (1952 р.) у статті 1 закріпив «захист права власності», а в статті 2 «право на освіту».

Автор показала, що, ЄСПЛ активно здійснював захист соціальних прав, «пов'язуючи» їх з низкою інших прав, визначених розділом 1 Конвенції: від права на життя (стаття 2), заборони катування (стаття 3), заборони рабства і примусової праці (стаття 4) до свободи зібрань та об'єднань (стаття 11) і заборони дискримінації (стаття 14). В одному з ключових рішень, де було висловлено позицію щодо соціальних прав — «Ейрі проти Ірландії» (1979 р.) ЄСПЛ сформулював з цього приводу: «Конвенція повинна тлумачитися в світлі сьогоднішніх умов, і вона націлена на реальний і практичний захист людини в тих галузях, де вона діє. Хоча Конвенція говорить головним чином про громадянські і політичні права, багато з них в процесі реалізації набувають рис і ведуть до наслідків соціально-економічного характеру. Тому Суд, як і Комісія, вважає, що та обставина, що тлумачення Конвенції може торкнутися і соціально-економічної сфери, не повинно само по собі бути вирішальним аргументом проти такого тлумачення; жорсткого кордону між цією сферою і змістом Конвенції не існує...». У роботі окремо проаналізовано практику ЄСПЛ щодо права на освіту (стаття 2 Першого протоколу), зроблено висновки щодо його зв'язку з іншими статтями Конвенції, зокрема: зі статтею 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя) — в контексті вираження поглядів батьків та їх відносин із дітьми, зі статтею 13 (право на ефективний засіб юридичного захисту) — в контексті накладення дисциплінарних стягнень на учнів (студентів) і особливо — статті 14 (заборона дискримінації).

У розділі 3 «Соціальні права: правова доктрина і практика» розкрито сутність прав людини як джерела права, специфіку соціальних прав, їх конституційне регулювання і відповідну судову практику в європейській континентальній та англосаксонській правових традиціях. Він складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 3.1. «Права людини як діюче право. Позитивні обов'язки держави» автором проаналізовано сутність прав людини, зокрема, відзначено, що йдеться про певні норми, які покликані захистити кожного від серйозних політичних, правових і соціальних зловживань з боку публічної влади або інших осіб. Подано позиції носіїв класичних правових шкіл щодо розуміння прав людини, зокрема, Г. Кельзена, Р. Дворкіна, Г. Харта і Л. Фулера, розкрито суть відомої дискусії Г. Харта і Л. Фулера у 1959 р. щодо ролі морального наповнення права для гарантування прав людини. Розкрито розуміння «неписаних прав людини», які впливають із фундаментальних принципів конституції та міжнародно-правових документів у сфері прав людини.

Після Другої світової війни в рамках англосаксонської правової системи позитивні обов'язки держави для забезпечення добробуту людей знаходилися в руслі політики держави загального добробуту і не сприймалися в межах дискурсу прав людини. Такий підхід передбачав, зокрема, усталену позицію,

Соціальні права особи в рамках Європейського Союзу, попри їх закріплення на національному рівні, отримали закріплення у відповідних формулюваннях як установчих договорів, так і Хартії основних прав ЄС. У сукупності вони становлять високі стандарти захисту прав людини та відображають поступове витворення єдиного європейського простору соціальних прав людини. Установчі договори, крім того, містять визнання фундаментальних документів у сфері прав людини, зокрема, Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

5. Первинний зміст Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. не містив положень щодо соціальних прав, що не могло не бути відображеним у практиці Європейського суду з прав людини. Серед перших чотирнадцяти статей Конвенції соціальні права прямо не формулюються, однак уже Перший протокол (1952 р.) до Конвенції у статті 2 закріпив «право на освіту». Як показала наступна практика, ЄСПЛ активно брався здійснювати захист соціальних прав, «пов'язуючи» їх із низкою інших прав, визначених розділом 1 Конвенції: від права на життя (стаття 2), заборони катування (стаття 3), заборони рабства і примусової праці (стаття 4) до свободи зібрань та об'єднань (стаття 11) та заборони дискримінації (стаття 14). Судова практика ЄСПЛ щодо захисту права на освіту виходить із розуміння мети освіти — не лише отримання знань, а й виховання громадянина в демократичному суспільстві, що охоплюється поняттям «суспільний інтерес». Крім того, право на освіту (статтю 2 Першого протоколу) слід сприймати в поєднанні з іншими статтями Конвенції, передовсім, статтею 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя) — в контексті вираження поглядів батьків та їх відносин із дітьми, статті 13 (право на ефективний засіб юридичного захисту) — в контексті накладення дисциплінарних стягнень на учнів (студентів) і особливо — статті 14 (заборона дискримінації). Однак ЄСПЛ, застосовуючи статтю 2 Першого протоколу до Конвенції визнає широке поле розсуду для національних органів влади при визначенні заходів для здійснення позитивних обов'язків держави, які впливають із даної статті.

6. Права людини в сучасних умовах слід сприймати як безпосередньо діюче право, яке забезпечується системою позитивних обов'язків держави. Дихотомія «позитивних» і «негативних» обов'язків держав у сфері прав людини не відповідає сучасним уявленням щодо обов'язків держави у сфері гарантування прав людини. У статті 1 ЄКПЛ вживається інший підхід і інша юридична конструкція — «гарантувати кожному, хто перебуває під її юрисдикцією, права і свободи, визначені Конвенцією». Зобов'язання «гарантувати» охоплює обидва види обов'язків держави — і негативні, і позитивні. Попри вільний вибір конкретних засобів у державі, заснованій на верховенстві права, сукупність її позитивних обов'язків в сфері прав людини охоплює: а) створення законодавства, яке би втілювало принципи права та спеціалізовані норми національних конституцій та Конвенції, що гарантують

фінансування соціальних програм здійснюється на основі рішень легітимної публічної влади, сформованої суспільством в умовах демократії.

2. Соціальна держава істотно відрізняється від соціалістичної та націонал-соціалістської держав. По-перше, вона є державою, заснованою на верховенстві права (соціальною правовою державою), в якій громадянські і політичні права не протиставляються соціальним правам. По-друге, вона є державою «дієвої політичної демократії», в якій функціонують основні демократичні механізми — вільні вибори, парламент, транспарентність публічної влади тощо. По-третє, будь-яка соціальна програма не є дискримінаційною для окремих категорій населення. По-четверте, економічна система суспільства в соціальній державі залишається, по суті, ринковим механізмом, в якому регуляторна політика держави не підмінює дії ринкових законів.

3. Під глобалізацією в правовому вимірі слід розуміти процес об'єднання людської цивілізації на основі спільних правових цінностей та передових технологій. Спільні цінності створюють нові форми взаємодії міжнародного, наднаціонального (регіонального) і національного правопорядків, поступово витворюючи спільний правовий простір на глобальному рівні. При цьому посилення міжнародного правопорядку поєднується з розвитком регіональних правопорядків, розширенням кібер-простору та інтенсивним діалогом судових юрисдикцій різних правопорядків, що свідчить про формування контурів «глобального права», заснованого на спільних правових цінностях. Глобалізація впливає на правові гарантії соціальної держави, проявляючись на всіх рівнях її втілення як правового принципу.

4. В сучасних умовах соціальну державу слід сприймати як феномен, який втілює взаємодію національного, наднаціонального та міжнародного правопорядків. Соціальна модель Європейського Союзу відображає розуміння того, що базовий рівень для вирішення питань зайнятості та добробуту належить до політики, що здійснюється на національному рівні, хоча при цьому інститути ЄС ставлять питання про вироблення спільної соціальної політики для подолання сегментації ринку праці. Установчі договори закріпили на найвищому юридичному рівні ЄС положення щодо соціального характеру наднаціонального утворення та відповідних вимог до його інститутів та до національного законодавства держав — членів ЄС. Взаємодія двох рівнів правопорядків здійснюється навколо ключових цінностей та принципів ЄС, серед яких гідність людини та благополуччя народів. Параметри соціальної держави в рамках такої взаємодії правопорядків втілюються в демократії на рівні національної держави та на рівні ЄС, який заснований на принципах представницької демократії та окреслює можливість надання високої легітимності рішенням щодо соціальної політики в рамках ЄС. Установчі договори ЄС започатковують визнання прав людини як джерела діючого права, виголошуючи їх «принципами права Європейського Союзу», не роблячи при цьому різниці між громадянськими і політичними правами, з одного боку, та соціальними правами, з іншого.

що громадянські і політичні права є зобов'язаннями утримання, попереджаючи державу від втручання до індивідуальних свобод, не накладаючи при цьому позитивних зобов'язань на неї. Ситуація змінилася після схвалення Акту про права людини 1998 р. у Сполученому Королівстві, відколи суди стали безпосередньо застосовувати Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., а також з рішення Палати лордів у справі «Адам і Лімбуела проти Державного секретаря міністерства внутрішніх справ» (2005 р.). Значимість цієї справи полягала у визнанні того, що відмова держави забезпечити соціальну підтримку піддає індивіда до реального ризику стати знедоленим, за певних обставин є «нелюдським і принижуючим гідність поведінням», і, отже, суперечитиме статті 3 ЄКПЛ. Цей приклад є цікавим у тому плані, що громадянські і політичні права можуть бути використані в якості основи для пред'явлення претензії для забезпечення дотримання соціальних прав. Автор наголошується на єдності позитивних і негативних обов'язків держави у сфері гарантування прав людини.

У *підрозділі 3.2.* «Специфіка соціальних прав людини» проаналізовано особливості цієї групи прав людини. Автор указує, що розуміння соціальних прав людини концептуально має підґрунтя в Пакті про економічні, соціальні та культурні права 1966 р., розкрито особливості такого підходу щодо сутності соціальних прав, критеріїв та способу їх обмеження та зроблено висновок щодо їхнього судового захисту нарівні з іншими групами прав людини. У роботі зроблено наголос на єдності і неподільності прав людини, незалежно від того, в якій сфері вони здійснюються. Відзначається, що судовий захист не є єдиним засобом забезпечення дотримання соціальних прав. Значна кількість задач, необхідних для їх повної реалізації, залежать, в першу чергу, від дій з боку виконавчої та законодавчої гілок влади. Проте, заперечення судового втручання в цій сфері серйозно зменшує засоби захисту для жертв порушень цих прав, на які вони можуть претендувати.

У *підрозділі 3.3.* «Конституційне регулювання і судова практика щодо соціальних прав у європейській та англо-саксонській правових традиціях» розкрито особливості процесу конституційного закріплення соціальних прав та відповідну судову практику в різних типах правових систем. З'ясовано, що на європейському континенті вперше про соціальні права згадує Конституція Франції 1791 року, в якій визначаються гарантії права на працю, на публічну опіку, на освіту. Автором досліджено еволюцію конституційного регулювання в цій сфері, зокрема, в «хвилі» останніх конституцій. Розкрито значення Акту про права людини 1998 р. у Сполученому Королівстві для практики застосування соціальних прав у державі «неписаної конституції».

Виявлено відмінності між змістом та технікою конституційного регулювання в європейській та англосаксонській правовій традиції. Подано аналіз позицій Верховного Суду США щодо соціальних прав (прав благополуччя), зокрема, проаналізовано його ключове рішення щодо методики оцінки цих

прав («Дендрідж проти Вільямс», 1970). У зв'язку з розглядом соціальних прав Верховний Суд США виробив доктрину «політичного питання», спрямовану на самообмеження суду від втручання до компетенції інших гілок влади в цьому питанні.

У розділі 4 «Правові гарантії соціальних прав у державах Центральної Європи», який складається з трьох підрозділів, проаналізовано інституціоналізацію та механізм захисту цієї групи прав людини у таких державах як Угорщина, Словачка Республіка та Україна.

У підрозділі 4.1. «Принцип соціальної держави в Угорщині» досліджено зміст і механізми реалізації ідеї соціальної держави в цій країні після конституційної реформи 2011 р. Вказано на специфічні характеристики конституційного наповнення цього принципу, зокрема: 1) гіпертрофічне акцентування на принципі збалансованості бюджету, відповідальність за який покладено на суди; 2) роль Національного кредо (преамбули Основного закону) для тлумачення законів в світлі «обов'язку допомагати беспорядним і малозабезпеченим»; 3) закріплення соціальних прав. У роботі розкрито особливості механізму захисту соціальних прав в Угорщині, зокрема, конституційне обмеження повноважень Конституційного суду у розгляді питань, які впливають із соціальних прав і які можуть спричинити додаткові витрати бюджетних коштів «до тих пір, поки державний борг перевищує половину валового внутрішнього продукту» (ч. 4 ст. 37 Основного закону), а також конституційну заборону для нього ставити в обґрунтування тлумачення Основного закону практику Конституційного Суду, створену до набрання чинності Основним законом.

У підрозділі 4.2. «Особливості захисту соціальних прав у Словачкій Республіці» розкрито відповідні механізми прийняття рішень у цій сфері Конституційним Судом. Висвітлено специфіку закріплення соціальних прав у Конституції 1992 р., вказано на обсяг дискреції законодавця в цьому питанні, який впливає з неї. По-перше, відповідні положення поміщені в окремий розділ 5 Конституції з назвою «Економічні, соціальні та культурні права» (статті 35-43). По-друге, згідно ч. 1 ст. 51 Конституції домагатися цієї групи прав можливо лише в межах законів, які «встановлять їх здійснення». Виняток становлять лише ч. 1-3 ст. 37 (право на профспілку) і ст. 43 Конституції (свобода наукового дослідження).

Досліджено правові позиції щодо розуміння соціальних прав Конституційним Судом, які, зокрема, полягають у тезах про те, що: а) рівень фіксованої соціальної безпеки в межах Конституції має бути розумним; б) соціальні права є правами другого покоління, чия форма і зміст, по суті, залежить від економічних і фінансових можливостей держави; в) хоча Конституція, без сумніву, надає законодавцю більше простору (в порівнянні з іншими групами основних прав і свобод) для розсуду з метою визначення, в якій мірі і за яких умов вони будуть гарантовані, розсуд законодавця не може бути за межами певних умов, які можна знайти в конституційних принципах та необхідності

захисту інших цінностей, на яких базується Конституція і які захищаються нею; г) дослідження конституційності законів, що містять виклад соціальних прав, є більш вузьким, ніж сфери в рамках інших розділів Конституції. У зв'язку з цим Конституційний Суд виробив тест на пропорційність в оцінці відповідного законодавства.

У підрозділі 4.3. «Принцип соціальної держави в Україні» розкрито особливості розуміння змісту принципу соціальної держави в конституційному регулюванні та в юридичних позиціях Конституційного Суду. У роботі відзначено, що принцип соціальної держави закріплений у статті 1 Конституції України, поряд із іншими фундаментальними принципами держави, а обсяг конституційних положень, якими спеціально викладаються соціальні права, є істотно більш широким, ніж у більшості інших держав. Крім того, положення про соціальні права структурно не відокремлено від інших груп прав людини, з чого випливає позиція щодо сприйняття «єдності» всієї системи прав людини. Формулювання частини з них встановлює обсяг дискреції для законодавця в їх наповненні, однак, інша частина не передбачає такого зв'язку. Автором проаналізовано практику Конституційного Суду України з питань захисту соціальних прав, вказано на відповідні проблеми.

У «Висновках» на основі наукового аналізу проблеми подано загальні підсумки дослідження.

У дисертації узагальнено попередньо напрацьовані знання й уявлення про об'єкт і предмет дослідження та запропоновано нові методологічні підходи щодо вирішення наукового завдання, зміст якого полягає в з'ясуванні сутності соціальної держави в умовах глобалізації, обґрунтуванні можливості врахування даного досвіду для вдосконалення механізму захисту соціальних прав в Україні. У результаті проведеного комплексного наукового дослідження, з урахуванням сучасного розвитку вітчизняного та зарубіжного правознавства, автор дійшов таких положень, висновків і рекомендацій.

1. Соціальна держава — це аспект розуміння держави, заснованої на верховенстві права (соціальна правова держава), в якій публічна влада разом із інститутами громадянського суспільства бере на себе відповідальність за соціальне благополуччя шляхом перерозподілу суспільного продукту для реалізації соціальних програм з метою гарантування гідності кожній людині. Водночас, соціальна держава є принципом (цінністю) сучасної держави, який втілюється в функціонуючих інститутах, практиці та відзначається наступними ознаками: а) взаємодіє з іншими базовими принципами конституційного ладу (принципом демократії та принципом правової держави); б) здійснюється через конституціоналізацію соціальних прав, поряд з громадянськими і політичними правами, однак, може загалом обмежитися останніми (США, Німеччина); в) як і інші фундаментальні принципи, принцип соціальної держави може бути безпосередньо застосований судами, які окреслюють його змістовне наповнення до конкретного випадку; г) рішення про перерозподіл суспільного продукту для